

FRISPEL 2020

LISELOTTE WAJSTEDT

När jag var liten och nån flippade ur så sa man att den hade fått ett frispel.

Just i de här corona-tiderna låter det lite väl vågat.

Jag ska berätta lite om mitt år 2020 och då kommer jag att tänka på överlevnadsinstinkt.

Jag frågar dig: Vilken sort är du?

Jag är en prepper och har alltid varit det. Som liten hade jag koll på alla skyddsrum i området där vi bodde, har alltid planerat mina flyktvägar, kontrollerat brandstegar och nödutgångar.

När covid-19 bröt ut i slutet av januari så förstod jag direkt att det där blir farligt. Det där stannar inte i Kina. Så jag började preppa med allt möjligt tänkbart som behövs för att överleva en katastrof.

I mars då alla andra vaknade till liv och försökte börja hamstra toalettpapper, munskydd och handsprit som inte fanns, så hade jag redan införskaffat allt och hade även en (flykt)resa inbokad från Stockholm hem till Norrland.

Jag kan för mitt liv inte förstå hur folk kunde reagera så sent.

Allt var så surrealistiskt och nästan inte på riktigt. Jag kände mig som deltagare i en film, om det skulle finnas en: ”Jag är den sista kvinnan på jorden och jag ska rädda min dotter.”

Men vi kom inte undan.

I början av november 2020 blev jag sjuk i covid-19. Jag hade länge segdragna symptom som hjärntrötthet. Jag tappade ofta tråden, glömde saker och var konstant trött.

Jag har ett uppdämt behov av att uttrycka vad det är vi varit med om, att få ur mig lite frustration över att ha varit rädd i ett helt år, inte kunnat jobba eller kunna vara i sociala sammanhang.

Jag är sannerligen inte ensam. Vi har alla levt i social distansering i över

ett år, och jag tror verkligen den här distansen gjorde att vi blev lite tröga och hade inte så hög social kompetens som vanligt.

I mitt arbete som filmregissör är jag vanligtvis en väldigt enveten och flitig konstnär. Jag jobbar mycket och har ofta tydliga mål. Just nu håller jag på att avsluta ett större filmprojekt. Det är en lång dokumentär som jag arbetat med sedan 2014 som heter *Tystnaden i Sápmi*. Den handlar om sexuella övergrepp där kvinnor berättar om vad de varit med om. Filmen har två modiga huvudkaraktärer och jag själv som driver filmen framåt. Den sattes naturligtvis lite på paus under första delen av året. Det gjorde ingenting för jag hade fullt upp med min flykt och dödsångest, jag var sjukskriven mesta av tiden.

Nya uttryck

Nu för tiden har vi nya uttryck, så som: ”I de här galna tiderna” och ”Håll i, håll ut”.

”I de här galna tiderna” har många konstverk försvunnit i ”corona-dimman”. (Jag tror minsann ordlexikonet får en hel radda nyord efter det här). Mitt i ”corona-förlamningen” har jag haft mina två största utställningar nånsin... om folk kunnat se dem.

Våren 2020 färdigställde jag tre kortfilmer om Kiruna, ett projekt jag också arbetat med i sju år. Projektet heter *Kiruna Ort drivaren* och handlar om flytten av min hemstad.

De tre filmerna heter ”The Girl Kiruna”, ”Kvarteret Ort drivaren” och ”Bromsgatan”. Filmerna handlar om platsens betydelse, vad händer i pauserna mellan plats och människa? Vad händer när platsen vi kallar vårt hem, bokstavligen försvinner under våra fötter? Rivningarna av staden påverkar mig djupt, marken jag vuxit upp på kommer att bli ett gruvhål. LKAB:s järnmalmsutvinning gör att vi drivs på flykt och i mitt huvud är det likt en krigszon som aldrig mer kommer att gå att besöka. Det kommer inte att finnas en enda stig att beträda.

Med hjälp av ArkDes, arkitekturmuseet i Stockholm, kunde jag färdigställa de tre filmerna som skulle ingå i den stora utställningen *Kiruna Forever* på museet med vernissage våren 2020. Utställningen var komplex och innehöll verkligen i stort sett allt om Kiruna. Det är en ära att ha fått vara en del av den utställningen. Tyvärr har den inte kunnat vara öppen i långa perioder. Den har synd nog inte nått sin publik.

En annan fantastisk sak var att jag sommaren 2020 hade min första stora enskilda museiutställning på Norrbottens museum i Luleå. Jag vet dock inte om fler än lokala Lulebor kunde se den.

Jag hoppas verkligen många av konstverken som försvunnit under 2020 hittar någon form av plats i framtiden.

På ett sätt är jag glad att långfilmen *Tystnaden i Sápmi* sköts på framtiden för det hade varit så tråkigt att ha Folkets Bio-premiär under våren 2021, då allt fortfarande var på paus. Filmen handlar om sexuella övergrepp – kanske kommer den lite försent i tiden, tänker jag. I de här tiderna vill folk ha ”feelgood”-filmer och inte en tung film om sexuella övergrepp. Kanske är filmen alldeles för ärlig och tung för att folk ska orka ta den till sig. Ärligt talat så vet jag inte om vi är beredda på den ens under hösten, även om det är nu det skulle vara så bra att prata om filmens tema. Vad jag förstått så är det mycket våld och övergrepp i hemmen när alla blivit förvisade till sina bostäder och kanske blivit utan jobb och inkomst.

I krisens spår

Det som också hänt mig som kanske är lite tabu att tala om som professionellt arbetande konstnär: jag har fått sämre självförtroende. Jag som alltid trott på mig själv och min förmåga. Hur ska man kunna tro på den utan att ha något att reflektera den mot?

I min filmvärld så har det ena krisstipendiet efter det andra utlysts. Det är så viktigt att vi dokumenterar vår samtid just nu. År 2020 kommer att vara ett kollektivt trauma i framtiden. De olika konstnärliga uttrycken som skapats det här året kommer att vara en tröst för de som var unga, nuförtiden... säger jag som att jag var i framtiden. Vad vet jag? Jag kan bara hoppas.

Det här året har jag lärt mig att inte ta något för givet.

Jag har ändå haft tur och fått olika coronarelaterade filmstöd. Ett från Internationella samiska filminstitutet: projektet ”Home sweet home” som utlystes i april förra året. Det ska bli en kortfilm på tre minuter.

När jag i början av pandemin kände mig som ”Den sista kvinnan på jorden som skulle rädda min dotter” flydde jag från Stockholm till vår stuga i Sápmi. I början av mars började det krypa i kroppen: jag måste få åka hem till Sápmi till min familj. Det är där jag är trygg och om det blir katastrof är det på den marken jag vill vara.

Jag har svår pollenallergi och får väldigt svårt att andas varje vår och när jag tänker på covid så tänker jag andningssvårigheter. Jag vet hur det är att inte kunna andas. Jag har haft två lunginflammationer och det vill jag inte ha igen. Därför drevs jag av ett slags dödsångest när jag bestämde mig för att lämna Stockholm för att ta mig norrut. Det var en flykt, hem.

Just den dagen vi skulle åka pratade statsministern på radion: ”Det är vanligt folkvett att inte lämna Stockholm.” De orden tog hårt för det är såklart

jag har vanligt folkvett. Men jag måste hem. Jag grät och tänkte att vi inte skulle kunna åka. Men min mamma förstod allvaret och skrev ett sms: ”Kom hem!” Och jag förstod att jag måste åka. Jag ropade till min dotter att hon ska göra sig klar för tåget går om två timmar.

Redan på den ödesmättade tomma Centralstationen började vi dokumentera oss själva. Jag bad min dotter att ta upp mobiltelefonen och filma sig själv. Jag tänkte att om hon får dokumentera sig själv i situationen så blir den mindre dramatisk och traumatisk. Hon hade en mamma som gick rakt emot restriktionerna. Jag följde min instinkt trots alla de hätska kommentarerna på Facebook och andra sociala medier om att man som stockholmare inte ska åka norrut. Stockholmare var inte välkomna och helst skulle de inte lämna staden överhuvudtaget.

Frågor ekade högt i mitt huvud: Vad är det som är viktigt? Varför är jag inte välkommen där jag hör hemma? Det är mitt hem lika mycket som Stockholm. Det blev så illa att vissa till och med sa upp kontakten med mig. I efterhand kan jag se att det är rädslan i oss som ger dessa olika irrationella uttryck. I deras fall var det förbjudet att som stockholmare ta sig till Norrland och belasta sjukvården, men vid den tiden i mars fanns det bara ett känt dödsfall i Gällivare. Det fanns inte ett enda känt dödsfall i Giron/ Kiruna dit jag skulle. Där jag kom ifrån dog många hundra varje dag.

Vi hade en egen kupé och höll oss ifrån folk. Hemma i Kiruna har jag en egen bil, så vi körde ut till vår stuga vid fjället. Där stannade vi i drygt tre veckor. Vi fick skotta snö, hämta vatten från sjön och elda varje dag. Min dotter pluggade på distans och fick uppgifter från skolan.

Så kom det sig att kortfilmen *Moai Báhtaretne (On the run)*, som idag har visats på många nationella och internationella filmfestivaler, kom till.

När vi kom tillbaka till Stockholm var den värsta pollenperioden över och pandemin skördade färre dödsoffer.

På gott och ont lever jag mitt i konsten som är mitt liv och utan den finns jag inte. Det är så enkelt.

Sire och den sista sommaren

Det är i Sápmi marken känns som närmast, dit jag ständigt längtar.

Jag är same och mina förfäder har rört sig över gränslöst land från Vuolle Sohppar/Nedre Soppero på svenska sidan över fjället till norska sidan och så har de haft sitt sommarviste i Rostuvuovdi/Rostadalen i Norge.

Det finns många historier som jag hört i hela mitt liv. Framför allt två som satt djupa spår. Den ena är om min morfars bror som led av psykisk ohälsa. Han spärrades in på ett sjukhem i Čohkkeras/Jukkasjärvi, det måste ha varit

kring 1925–1930. När familjen var på genomresa från lågland till högland så fick de inte komma in till honom, de hörde bara honom banka från insidan. Tänk att de låste in en flyttsame på det där sättet. Vilken ångest han måste ha haft, han längtade väl också, likt mig, till fjället, där han alltid varit. Där hans mark var som närmast.

Det leder mig till min morfar, Henrik Marainen, och när han var liten. 1916 när min morfar bara var 10 år så dog hans mamma Sire i giftstruma. Hon var gravid. Sire som var endast 35 år gammal kvävdes ihjäl. De andra runt omkring kunde känna barnet sparka i magen i flera timmar efter. Min moster är troende laestadian men brukar krasst säga: Varför tog de inte ut barnet?

Hon säger också: I sista andetagen tog hon sina barn intill sig och gav dem välsignelse.

Vidden av den historien fick jag till mig, då jag en vår för fyra år sedan plötsligt fick min svåra pollenallergi och fick väldigt svårt att andas. Under några veckor satt jag yr i min ångest och fick Sires berättelse till mig. Jag skrev och skrev och det kändes som att hon skrev genom mig. Jag var bara bron till hennes berättelse. Hon ville få sin historia berättad.

Resultatet blev ett slags lång dikt berättad ur hennes jag-perspektiv. Ett slags dialog med det ofödda barnet hon bar men som i själva verket bar henne i hennes dödsångest.

Den andliga rösten påminde henne om livet och fick henne att vara mindre rädd.

Jag tror att för att klara av sin dödsångest så behövde hon tänka *mindfulness*, så som vi skulle kalla det idag. Tänk dig själv om du håller på att kvävas och får panik och kanske gråter, då blir det direkt livsfarligt. Därför tror jag att hon fick tvinga sig själv att koncentrera sig på de små sakerna hon hade omkring sig så som ljud, bilder och minnen.

När jag tänker på covid-19, så tänker jag direkt på att inte kunna andas, för det är det som händer: man får lunginflammation och bokstavligt drunknar inifrån. Därför var berättelsen om Sire självklar då Svenska filminstitutet gjorde en utlysning för manus för kortfilm ”Corona 2020”. Jag sökte stödet och fick det.

Jag skrev manus under sommaren. Då, när Sverige fick en liten paus från pandemin, kunde jag tänka igen.

Filmen *Sire och den sista sommaren* är i produktion och spelas in sommaren 2021, jag har ett färdigt manus som har översatts till samiska. I stort sett all dialog ska vara på samiska. Jag vill att filmen ska inge tröst i allt det hemska. Trots det sorgliga temat är berättelsen vacker och sinnlig. Mitt hopp är att det går att göra något sinnligt av döden. Det måste gå!

Man kan fråga sig hur jag kan veta hur hon hade det? Jag var ju inte där. Men det var ju just det som hände. Plötsligt förstod jag henne och var liksom tillsammans med henne i en slags yra där jag själv inte kunde andas pratade hon genom mig. Jag är medveten om att det låter flummigt men så var det. Det var ungefär så här jag tänkte:

Jag är hon med pennan och jag försöker förstå dig.
 Vi bjuds in i ditt liv bara för att du ska påminna oss om livet. Inte om döden.
 Det är det som är poängen. Jag är rädd och vill ha tröst.
 Vad är viktigt för dig... där i din stora lilla värld som är din sfär?
 Kåtan, duken, elden, renhud, kvistar, ranan, löv, gräs, jord.
 Myggor låter ständigt. Man hör ett surr nästan hela tiden.
 Vinden och likaså elden, fåglarna och mostrarna.
 De ständigt pratande mostrarna. Och getterna.
 Barnen. De små ljuden. Hur låter jorden? Hur låter en myra?
 Löven som prasslar mot varandra utanför kåtan, en myra som krafsar.
 Hur låter jorden när jag gräver ner fingrarna, luften mellan huden, grenarna och jorden?
 De små vindlingarna mellan mina fingrar när kvistarna gnider sig mot varandra.
 Jag tänker fragment blandat med metaforer som skulle kunna vara minnen, mer än verklighet? Men det är av mindre betydelse.
 Vad är viktigt för mig i nutid i min stora lilla värld som är min sfär?
 Jag är bara hon med pennan i Stockholm och det enda jag hör är forsen från "Essingeleden" utanför fönstret, löven som prasslar mot varandra om det blåser genom det stora trädet utanför balkongen, grannen som bråkar eller älskar.
 Vad är det jag missar?

I manuset kallar jag det ofödda barnet för parentes. En parentes är det som sägs emellan (...), det skrivs men ändå lämnas utan verklig mening trots att det kanske är det viktigaste: en liten fingervisning om att det finns något där emellan raderna – mellan livet och döden.

Sire är ofta ensam i kåtan om dagarna. Hon vet inte om det är för att de vill lämna henne i ro eller om de vill vara ifrån henne. Säkert en blandning av båda.

Hon ser färger, former, ljud och detaljerna... Hon minns sin barndom: mamma och pappa hon minns kärleken och sina barn. Det är hennes liv och där emellan är flyttarna mellan Idivuoma och Dividalen i Norge. Här är ett utdrag ur originaldikten om Sire:

Sire:

Jag hör de andra kvinnorna utanför kåtan
 pratar högt och gällt som att allt är som vanligt
 De retar Salomon på skoj
 ”Atte muinne aha”! (ge mig en kram)
 Elle skrattar och springer efter honom
 Jag hör hur han skriker gällt
 Mostrarna skrattar högt
 Jag är inte med
 Jag är rädd

Parantes: [sic!]

Sire, hör du?
 Jag är ljudvågorna genom luften
 Jag tränger mig in genom tygets fibrer
 Bara för att nå dig
 Jag är trygghetens ljud
 Du är inte ensam

Sire:

Jag rullar kulan mellan mina fingrar
 den är lite kall
 mot min halsgrop
 Den är inte stenen
 Den är antistenen, den beskyddande
 Vår Gunstar har slutat komma
 Jag är rädd

Parantes: [sic!]

Jag är den kalla silverkulan
 Mellan dina fingrar, den lilla runda
 Som blir varm i din hand
 Än finns din värme
 Du är inte ensam

Jag är i rakt nedåtstigande led släkt med Sire Marainen som är min Måttaráhkku (stammoder). Som vuxen byggde morfar ett rengärde av sten på toppen av ett fjäll. Kanske ville han stänga ute sorgen, sten för sten. Eller ringa in kärleken till sin mor?

Jag tänker mycket på döden. Inte nödvändigtvis som något hemskt. Jag tycker vi pratar för lite om döden. Även om den detta år har blivit mer närvarande eftersom vi måste pröva oss själva inför döden. Är vi beredda eller när är det dags att fly?

Jag och Giron/Kiruna min hemstad

Den dagen jag föddes 15 september 1973 föll första snön i Kiruna. Pappa, Jan Vajstedt, och mamma, Eivor Vajstedt, ogift Marainen, sladdade sig fram till BB i sin lilla vita bubbla med somnardäck. Vattnet hade gått men mamma skulle ändå prompt äta en hamburgare på Empes innan de for till sjukhuset. Så var hon: helt lugn. Så var pappa: ivrig och nervös men plikttrogen.

Pappa är från folket lantalaiset och mamma är same. Om man vill kan man säga att svenskt blod inte flyter i mina ådror, om det nu är viktigt med nationaliteter. Jag själv är inte nationalist på något sätt, men jag tycker det är viktigt med min kultur och att föra vidare ett kulturarv. Men det var ingenting jag tänkte på som liten. Varken mamma eller pappa förde vidare sin kultur till oss barn. Jag fick inte lära mig språket eller bära kolt. Jag visste ingenting om jojk och hade aldrig besökt ett rengärde.

Jag såg alltid upp till min far. Han kunde liksom allt! Han var arbetare i den stora Gruvan, han var brottare, brandman, påhittig och så kunde han ju teckna så bra!

Han målade i sovrummet, eller i vardagsrummet. Lukten av Zinkvitt, Ultramarinblått och Kadmiumrött finns för evigt fastetsad i min hjärna. Jag minns att han ständigt var kreativ, om han inte tecknade eller målade graveerade han sameslöjd, som min morfar Henrik lärde honom.

Pappa lärde mig att jag kunde göra precis vad jag ville, jag kunde bli precis det jag ville bli, för jag var ju så duktig. När jag var tio år lärde han mig rita perspektiv och skuggor, när jag var elva år gjorde jag min första oljemålning med hans hjälp. När andra ritade prinsessor i sina teckningsblock ritade jag gamla bläckhorn i mina. Jag ville bli konstnär.

Jag flyttade tidigt från Kiruna, redan som 17-åring lämnade jag för att flytta söderut och studera konst.

Jag antar att det var ovanligt att ta det steget som arbetarbarn från Kiruna; att ha det självförtroendet att våga vilja bli konstnär. Jag minns att min syokonsulent på Bolagsskolan sa till mig i 9:an: "Nej, konstnär det kan man inte bli, men det är klart bildlärlarlinjen i Umeå finns ju." Det räckte inte för mig, jag ville bli stor och erkänd.

I min pappas släkt var man antingen gymnast eller brottare. Min far var brottare och tävlade ofta, sen blev han tränare. Jag var redskapsgymnast.

Tävlande ofta, nästan varje helg. Det var viktigt med framgång och att vara duktig, jag lärde mig att aldrig ge upp. Ett misslyckande är ingenting, man kämpar bara och blir bättre till nästa gång. Gick inte det heller så spanner man foten lite extra till nästa gång och tillslut når man dit man ska.

Idag är jag filmregissör och har nått dit jag ville.

Jag tänker att man måste vara lite galen som vågar bli konstnär när det inte finns någon ekonomisk trygghet och allt hänger på ens kreativitet och om marknaden vill ha en.

Ibland tänker jag att mitt samiska arv har lärt mig det. Min mamma är väldigt lugn och hon säger alltid när det gäller ekonomi, om vi haft dåligt med pengar: Det ordnar sig.

Jag tror att hon fått det från att ha vuxit upp i en renskötarfamilj. Man måste ha det tänket som renskötare; att ha is i magen och ha tillit att med hårt arbete bär sig renskötseln så man klarar nästa år. Min familj är ändå smärtsamt medveten om att ingenting är självklart. Under ett svårt skareår 1955 dog hela min familjs renhjord då de svalt till döds i brist på mat.

När jag flyttade söderut och började mina konststudier fick jag ofta frågor om min samiska bakgrund och då upptäckte jag att jag inte visste så mycket – trots att jag vuxit upp i Sápmi. Jag skämdes, men det väckte något i mig, på grund av avståndet eller tack var avståndet. Jag är på ett sätt tacksam att jag fick vara en bit ifrån och längta så jag inte fortsatt vara nära och inget veta.

Jag började arbeta med min mammas gamla fotoalbum från 60-talet. Jag fotade av dem med macro-objektiv och försökte vara tillsammans med min mamma och hennes kompisar och försöka förstå vilka de var. Min mamma i rengärdet med en stor radio på axeln, min moster i papiljotter och högklackat i skogen. Det är dokumentära bilder mitt i deras vardag. Min mamma var en duktig fotograf och verkar ha dokumenterat sin omgivning mest hela tiden.

***Sámi nieida jojk* (Same dotter jojk), dokumentärfilm, 58 min, 2007**

När jag trettio år gammal började göra film, föll allt på plats och jag kunde börja mitt sökande och berättande. Jag reste till min samiska släkt i Sohppar/Soppero och Gárasavvon/Karesuando. Jag besökte allt jag trodde var samiskt, filmade och försökte lära känna platsen och ta reda på om den samiska världen ville ha mig eller om jag ville ha den.

Då 2005 var det inte många i den samiska konstvärlden som hade vågat utmana kulturen på det sätt som jag gjorde det. Jag skildrade inte kulturen, jag åkte in och bråkade med den helt omedveten om att det blev ett slags politiskt

ställningstagande. Varför hade jag inte fått veta något? Varför hade min kultur tagits ifrån mig? Varför hade jag inte kunnat prata med mormor och morfar?

Personligt och utlämnande ställde jag den traditionella samiska kulturen mot min konstnärliga utbildning och konstmusik. Jag var inte rädd för att använda stökig noice-musik till renar i ett rengärde. Jag var inte rädd att ifrågasätta min egen tillhörighet eller att visa mig liten inför en främmande komplex samisk värld. Min identitetsresa pågick i tre år och jag kom ut på andra sidan som same. Sedan dess har jag fortsatt arbeta med det jag har närmast hjärtat: min samiska kultur och plats.

Det är inte uttänkt att jag ska vara en samisk konstnär. Tvärt om. Jag har aldrig tyckt om uttrycket ”samisk konstnär”. I intervjuer har jag fått frågan: Hur är det att vara kvinnlig, samisk konstnär? Jag såg det som att jag reducerades till tredje klassens konstnär. Jag blev kön och etnicitet, istället för att mitt konstverk fick lysa.

Efter min resa var jag så fruktansvärt trött och föll rakt ner i en PPD, *post production depression*. Det kändes som att jag aldrig mer skulle göra film.

På våren 2007 fick jag en förfrågan av den nystartade urfolkskanalen Isuma TV, de ville att jag skulle göra tre pilotavsnitt för kanalen. Vid den tiden hade jag börjat läsa samiska och hade av min lärare fått i uppgift att sätta post-it-lappar på sånt jag ville lära mig det samiska ordet på. Förfrågan blev starten på triologin: *A Sámi in the City*, *The Sámi and Her Body* och *A Citysámi in the Woods*. I dem undersöker jag det samiska språket på ett experimentellt sätt. Jag gick igång på att det var väldigt svårt att lära sig samiska i en storstad. Det fanns inga stadsord, till exempel inget ord för rulltrappa, skyltfönster eller trottoar.

Tack vare de filmerna kom jag igång igen med filmskapandet. Samtidigt så började jag arbeta med min dokumentärfilm *Kiruna Rymdvägen*.

***Kiruna Rymdvägen*, dokumentärfilm 58 min, 2013**

Ungefär i samma tid då jag började arbeta med *Sámi nieida jojk* 2004 så släpptes nyheten att Giron/Kiruna måste flytta för att hela staden rasar in på grund av gruvbrytningen.

Jag växte upp i Bolagsområdet. Papporna arbetade i gruvan, mammorna var hemmafruar och vi barn levde vårt eget liv på gårdarna. Vår skola hette Bolagsskolan.

På det stora hela handlar filmen om staden som jag minns den från min uppväxt och hur staden är konstruerad kring den stora gruvan. Den handlar också om att försonas med sitt förflutna, om förlorad trygghet och om frågan vad trygghet egentligen är.

Under hela min uppväxt har jag präglats av att gruvan bestämmer min vardag.

På 1980-talet då jag växte upp var det lågkonjunktur och vi var fattiga. Vi demonstrerade för att inte gruvan skulle läggas ner. På våra plakater stod det: "Kiruna Dör, Slåss!" och "Siste man släcker lyset". Folk lämnade staden. Men inte min familj. Vi väntade och härdade ut tills LKAB sa att nu räcker malmen i 25 år till. Vi andades ut, Puh! Sen har det fortsatt på det viset under hela min levande tid. Allt detta vet vi! Det är bara det att vi väljer att inte se det.

Som liten byggde jag upp en idé om att vi bodde på solid mark. Vårt hus och kvarter var tryggheten. Men det ingen talade om för oss barn var att husen vi bodde i bara hade en överlevnad på 50 år. Därför kom nyheten 2004 om att Giron/Kiruna skulle "flytta" som en total chock för mig. Vad?! Mina uppväxtkvarter skulle bort, hela Bolagsområdet där jag vuxit upp skulle rivas för annars ramlar det ner i gropen! Där bland gårdarna finns en massa minnen av liv som levts. Där lekte jag och mina kompisar i slutet av sjuttioalet och början av åttioalet. Där upplevde vi första sveket och uppträckte första kärleken. Det var där allt hände.

Jag ville minnas mitt område och mitt Giron/Kiruna innan det var försent. Jag frågade mig: Vad är en stads själ? Det jag kom fram till var att en stads själ är alla dess berättelser. Alla vi som bott och levt i Giron/Kiruna bidrar till att det är en levande stad. Det är vi som *är* staden.

Våra gårdar och platser är våra hem. Våra hem är värda att minnas. Vi är värda att få ha kvar minnena av våra hem.

Så jag sökte upp och intervjuade mina gamla klasskompisar för att jag ville minnas tillsammans med dem. Det var en upplevelse i sig, för vi mindes alla olika saker av samma händelse. Jag kom på att det inte finns något gemensamt minne. Vi konstruerar vår egen verklighet.

Den experimentella dokumentären *Kiruna Rymdvägen* kom att bli mer personlig än jag räknat med. Den vände upp och ner på hela min tillvaro. Jag gick igenom sorgen av att förlora en stad innan ens staden var borta.

Arvet – The lost one, 2014

Vad är samiskhet?

Min mamma slänger inga matrester. De sätts i påsar i kylan som sedan körs ut i skogen. "Djuren ska ha mat", säger hon. Jag vet inte ens om hon är medveten om vad hon gör... hon har i alla fall aldrig försökt beskriva det mer. Jag tänker att det är det här som är samiskhet... För mig är äkta samiskhet en urfolkskultur där vi tar hand om naturen och är tacksamma för allt den ger oss. Vi tar inte i överflöd och det som blir över ska tillbaka till naturen. Detta är nedärvt, utan tvekan.

I konstprojektet *The lost one* (2014) som består av en ljudberättelse på 16 minuter, en film på sex minuter och en kolt, sökte jag min mormors, Anna Sunna, ogift

Partapuoli, historia och fann paralleller och kopplingar till mitt eget liv. Det är ett samtal mellan två kvinnor i olika tider där jag försöker förstå hennes handlande och hur det har påverkat min mamma och i sin tur mig idag. Arvet.

Nyligen hörde jag någon som med självklarhet sa ”man kan inte arva sorg”. Men jag hävdar att man kan det. Arv är allt som är min mamma och allt som jag är. Därför måste jag berätta historien om mormor, för det är historien om mig.

När jag växte upp så visste vi att mormor och morfar var skilda men ingen pratade om det. Jag kände alltid att där fanns något skamligt. Mormor lämnade sin man och sina barn 1965. Det var en tid då det var okonventionellt och helt enkelt inte accepterat. Barnen slutade kalla henne mamma och hon utslöts från hela byn. Hon blev som förvisad upp i skogen till hennes nya mans hus.

Det här har satt sin prägel på hela familjen, ett så djupt sår att ingen någonsin talar om det.

Men mormor som följt sitt hjärta var likt en modern kvinna som med rak rygg gick igenom hela byn för att hälsa på sina barn. Jag minns att hon alltid satt på en stol i köket intill dörren, likt platsen invid dörren i en kåta, där gästen fick sitta. Mormor var som en gäst i sina barns och barnbarns liv. Hon lekte med oss barn och vad jag inte märkte då var att ingen av de andra vuxna egentligen pratade med henne. Ingen kallade henne mamma.

Jag minns min mormors begravningsdag. Det var kallt och bistert i Giron/Kiruna, det var närmare jul och mörkt dygnet runt. Det var nog -30 grader. Vi stod vid krematoriet, bilarna var igång för att hålla värmen. Hon skulle inte brännas, det enda som rök var avgaser. Mormors kista skulle hämtas därifrån. Några män ur familjen bar kistan till likbilen som körde iväg före oss, strax efter för vi. Det var ett maffigt begravningsståg på minst tjugo bilar som lämnade Giron/Kiruna den förmiddagen i december 1990, vi for mot byn Vazáš/Vittangi tio mil från Giron/Kiruna mot Gárasavvon/Karesuando.

Jag grät inte under begravningen för jag hade fullt upp med att överleva i mina allt för tunna 80-talsstövlar i fuskkläder. Det var först efteråt i bilen som det gick upp för mig vad vi just hade gjort: Vi hade lämnat mormor i en kall grop. Jag hade kastat ner en frusen ros till henne. Kall frusen jord och snö skulle ösas över henne och där skulle hon ligga djupfryst ända till sommaren då hon skulle tina upp och börja förmultna. Kunde man göra så? Mormor var borta. Jag grät hela vägen hem de 10 milen. Det gjorde så ont i mig.

När jag startade projektet 2012 var jag så nervös för att projektet skulle bli

för utlämnande. Inom mig bad jag henne om tillåtelse. Det var då jag kom på att jag hade hennes fotoalbum i ateljén. Jag åkte dit, hittade det och slog upp första sidan. Där finns ett foto med en glad Liselotte på en äng. Då visste jag att jag får göra berättelsen om mormor.

Just den här tiden blev jag trött och utbränd. Jag blev sjuk och fick diagnosen bipolär. Plötsligt förstod jag mig själv och min egen förmåga. För så är det: jag försöker se min sjukdom som en tillgång, även om den stundvis får mig att må väldigt dåligt.

Ett stygn i taget

I utbrända tider broderar jag. Jag gör ett stygn, ett till stygn, jag följer en linje som blir en bild och det har aldrig varit meningen att vara konst. Broderierna är likt andningshål, där tankarna får vara i en bana utan att sväva iväg. Jag bara följer med. Det är som att den världen tar över och jag är bara ett verktyg. Har heller inte varit rädd för att det ska bli fel. Det är bara att sprätta. I broderandet har jag inga som helst prestationskrav utan det är bara vila.

Just i det tillståndet har jag nu befunnit mig i en tid. Efter covid-19-influensan har jag varit obeskrivligt trött och utbränd, det enda som fungerat är att brodera.

Idag har jag börjat arbeta igen och broderierna har för första gången hittat en plats i film. Kortfilmen *Sire och den sista sommaren* är en experimentell spelfilm med inslag av animationer med broderier som bas.

I sommar har långfilmen *Tystnaden i Sápmi* klippts färdigt för att ha premiär på Folkets Bio i februari/mars 2022. (I den bästa av världar. Vi vet ju faktiskt inte om det kommer att gå någon film på bio efter jul... efter det här har vi lärt oss att inte ta något förgivet.)

Jag ser fram emot nya tider, friska tider, framtider och liv.

Ett annat av de nya uttryck vi har nu för tiden är: ”Snart är den här skiten över!”

Det ska bli spännande att se hur vi människor kommer bete oss den dagen vi får vara fria igen. Vad vill vi göra?

Festa, resa, umgås – utan social kompetens. Minns ni hur det var att gå på klubb och svettas ihop med andra på ett dansgolv? Det kan bli riktigt kul. Vi kanske får ett frispel allihop.

Liselotte Wajstedt

Konstnär och filmskapare

E-post: lise@liselottewajstedt.com